

Октавія Фізеші

**ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ЗАКАРПАТТІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті аналізуються дані з архівних джерел щодо кількісного та якісного складу вчителів початкових шкіл у період перебування Закарпаття у складі Австро-Угорщини. Також розглядаються особливості підготовки вчителів для початкових шкіл: організація навчального процесу в учительських семінаріях, зміст навчальних планів підготовки, звертається увага на гендерні особливості підготовки вчителів. Значна увага приділена педагогічним ідеям О. Духновича щодо підготовки вчителів у навчальному посібнику «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских».

Ключові слова: *початкова школа, вчитель початкової школи, Австро-Угорщина, Закарпаття.*

Сучасний учитель початкової школи є трансформатором суспільних ідей, досягнень людської діяльності до свідомості школяра, а також виступає важливим чинником формування його особистості. Професія вчителя в процесі свого становлення зазнавала змін у функціональному, змістовому та організаційному аспектах, адже в різні історичні періоди підготовка вчителів мала свої особливості, які залежали від державної політики в галузі освіти, потреби шкільництва у висококваліфікованих кадрах, наявність закладів професійної педагогічної підготовки тощо. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз процесу становлення та розвитку професії вчителя та подальше творче використання його результатів з урахуванням нових вимог і можливостей дадуть змогу якісно оновити й удосконалити зміст підготовки вчителя сучасної початкової школи.

Особливості підготовки вчителя до взаємодії зі школярами є об'єктом багатьох наукових досліджень у педагогіці. Питання загально-педагогічної підготовки вчителів знайшли відображення у працях педагогів О. Абдуліної, І. Богданової, Ф. Гоноболіна, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, В. Кан-Калика, В. Крутецького, Н. Ничкало, М. Ярмаченка та ін. Особливості професійної підготовки вчителя початкової школи розкриті в дослідженнях А. Алексюка, Н. Бібік, В. Бондаря, О. Дубасенюка, І. Зязюна, М. Марусинець, О. Савченко, І. Шапошнікової та ін.

Історія розвитку освіти та шкільництва на Закарпатті знайшла відображення у наукових розвідках А. Бондаря, В. Гомонная, І. Гранчака, А. Ігната, П.-Р. Магочія, П. Стрічика, М. Ричалки, Д. Худанича,

А. Чуми та ін. Питання підготовки вчителів на Закарпатті розглядалися В.Гомоннаєм, В. Росулом, В. Химинцем. Проте питання щодо особливостей підготовки вчителів для початкових шкіл Закарпаття в різні історичні періоди не було предметом окремого історико-педагогічного дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати особливості та зміст підготовки вчителів для початкових шкіл Закарпаття в період його перебування у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX на початку XX століття.

Розвиток початкової школи Закарпаття у другій половині XIX на початку XX століття ознаменований інтенсивним реформуванням, зумовленим суспільно-політичними та соціально-економічними змінами після революції 1848–1849 рр., яка охопила ряд європейських держав, у тому числі й Австро-Угорщину. Реформа освітньої сфери бере початок 16 березня 1848 року, коли, згідно Закону III «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848 р.), в урядовій газеті «Національні новини» (Nemzeti Újság) вийшло оголошення про створення Міністерства культури, релігії та народної освіти, яке з квітня 1848 р. приступило до розробки освітнього закону, в основу якого було покладені педагогічні ідеї прогресивних педагогів, що виступали за звільнення школи з-під впливу релігії та навчання дітей рідною мовою. Ці позитивні зміни отримали підтримку серед представників всіх неугорських національностей, які проживали в Угорщині. Зокрема, це призвело до відкриття нових можливостей задля розвитку шкільної справи для корінного населення Закарпаття. Новий парламент приступив до реорганізації освітньої сфери й у 1868 р. прийняв новий освітній закон, який увійшов в історію як Закон 1868 року XXXVIII, автором якого був тогочасний міністр культури й освіти Угорщини – Йозеф Етвеш.

Безумовно, цей Закон був прогресивним й утверджував задекларовані революцією 1848 року демократичні принципи. Його прийняття регламентувало освітню сферу Угорського королівства. В рамках цього закону окремої уваги заслуговує питання вчителів, оскільки на посаду вчителя могли претендувати тільки ті особи, які мали дипломи про завершення вчительського училища. Якщо на час виходу Закону вчитель вже працював, але не отримав належної освіти, то під час канікул він був зобов'язаний пройти курс навчання. Зважаючи на цю вимогу, особливої актуальності набуває процес професійної підготовки вчителя для початкових шкіл, які одночасно виступали суб'єктами навчально-виховного процесу й виразниками державної освітньої політики.

Підготовка вчителя є важливим державним завданням, яка також регламентується нормами Закону XXXVIII. Зокрема, цілий розділ 7 «Вчительські училища» присвячений питанню організації та змісту підготовки вчителів до роботи в початкових школах.

На підставі аналізу статистичної відомості про кількість вчителів, які працювали в початкових школах одного з найбільших на той час регіонів Закарпаття – Ужанської жупи у 1901/1902 н. р., можемо зробити наступні узагальнення: всього в початкових школах працювало 294 вчителів, з них найбільша кількість – 120 – працювало в греко-католицьких парафіяльних школах, що становить 41 % від загальної кількості, у римо-католицьких парафіяльних школах – 47 (16 %), у реформатських парафіяльних школах – 36 (12 %), в іудейських школах – 5 (2 %), у державних школах – 75 (25 %), у муніципальних школах – 11 (4 %) [3, арк. 1–2].

Вищеназвані показники також можемо проаналізувати з точки зору наявності педагогічної освіти у вчителів, які здійснювали освітньо-виховну діяльність у початкових школах. Так, 273 вчителі мали спеціальну педагогічну освіту, що становить майже 93 %, 21 вчитель не мав фахової підготовки (7 %), і це, передусім, 11 (4 %) вчителів греко-католицьких парафіяльних шкіл та відповідно по 5 (3 %) учителів римо-католицьких та реформатських парафіяльних шкіл. Варто вказати і на той факт, що 30 (10 %) учителів працювали на посадах помічника вчителя.

З наведених даних можемо констатувати, що переважна більшість учителів працювала в парафіяльних школах різних релігійних конфесій – 71 %, що засвідчує розуміння релігійними громадами необхідності здійснення обов'язкової початкової освіти та їх ролі в релігійно-моральному вихованні школярів.

Гендерний склад учителів, які працювали в початкових школах Ужанської жупи, був таким – 244 чоловіки, що становить 83 % від загальної кількості вчителів, та 50 жінок, що становить 17 %. Причому, найбільше вчителів жіночої статі працювало в державних школах 26 (9 %) та римо-католицьких парафіяльних школах – 14 (5 %), і всього 10 вчителів (3 %) працювало, відповідно, в інших школах. На нашу думку, такий стан справ зумовлений тим, що жінки того часу були пасивними щодо суспільного життя, а також їх освіта більше була орієнтована на виконання ролі жінки та матері.

Австро-Угорщиною упродовж другої половини XIX початку XX століття організовується 20 училищ з підготовки вчителів у різних регіонах. Створенню вчительських училищ передували наступні організаційні умови: кожне вчительське училище повинно було бути пов'язане зі звичайною початковою школою, в якій би майбутні вчителі проходили практичну педагогічну підготовку. Також до вчительського училища повинно належати хоча б 2 гектари саду, де б учні могли одержати знання й уміння землеробства, овочівництва, виноградарства. Навчально-виховний процес забезпечували директор, щонайменше 2 викладачів, один помічник викладача та один учитель початкової школи, в якій проводилася педагогічна практика [4, § 81–84]. У кожному вчительському училищі мала бути створена бібліотека, на поповнення книжкового фонду якої державою щороку виділялися кошти.

При організації вчительських училищ також здійснювався диференційований підхід у підготовці вчителів чоловічої та жіночої статі. Так, окрім вчительських училищ для чоловіків, § 106 Закону XXXVIII передбачено: «Держава в різних регіонах створює жіночі вчительські училища, в яких готуватиме жінок-вчителів для класів дівчат вищих початкових та горожанських (тут: середніх – Ф. О.) шкіл» [4, § 106].

До вчительських училищ приймалися фізично здорові особи чоловічої статі, яким виповнилося 15 років, які закінчили 4 класи гімназії, реальної або горожанської школи, мають необхідні знання з рідної мови, математики, географії та історії. Для вступу необхідно було пред'явити атестат про закінчення попереднього навчального закладу або ж здати вступний екзамен. Тривалість навчання у вчительському училищі – три роки.

Що ж стосується жіночих вчительських училищ, то до них приймалися дівчата, яким виповнилося 14 років і які закінчили вищу початкову школу. Для дівчат обов'язковим був вступний екзамен з усіх навчальних предметів вищої початкової школи. Жіночі вчительські училища в переважній більшості були закритого типу, тобто всім дівчатам належало проживати в його межах. Дозвіл на проживання за межами вчительського училища рішенням педагогічної ради надавався вкрай винятково. Термін навчання у жіночих вчительських училищах так само, як і в чоловічих, становив 3 роки. Серед викладацького складу в жіночих учительських училищах, окрім чоловіків-викладачів, допускалися й жінки-викладачі для викладання жіночих предметів.

Навчання у вчительських училищах було платним, стипендії не виплачувались. Проте, обдаровані вихованці з бідних сімей навчалися за рахунок навчального закладу. Квота для вихованців, які перебували на безкоштовному навчанні, визначалася Міністерством релігії та народної освіти.

На території Закарпаття у другій половині XIX початку XX століття функціонували Ужгородська учительська семінарія (з 1794 року) та Мукачівська Угорська Королівська державна народошкільна семінарія (з 1914 року).

До навчальних дисциплін, якими оволодівали майбутні вчителі початкових шкіл чоловічої статі належали:

1. Релігія та етика;
2. Теорія виховання;
3. Методика навчання;
4. Географія загальна та вітчизняна;
5. Історія загальна та вітчизняна;
6. Рідна мова;
7. Угорська мова;
8. Німецька мова;
9. Природничі науки та їх використання у сільському господарстві

та виробництві;

10. Економіка, економічна та садова практика;
11. Вітчизняна конституція;
12. Алгебра та вимірювання;
13. Співи та музика (особливо гра на скрипці або фортепіано);
14. Красне писання та малювання;
15. Фізичне виховання;
16. Практика у початкових школах [4, § 88].

До навчальних дисциплін, якими оволодівали майбутні вчителі початкових шкіл жіночої статі, належали:

1. Релігія та етика;
2. Красне писання та малювання;
3. Рідна мова та граматики;
4. Угорська мова;
5. Німецька мова;
6. Географія та історія;
7. Теорія виховання;
8. Математика;
9. Фізика та природознавство, приділити увагу на садівництво і жіночі роботи, зокрема готування їжі;
10. Співи;
11. Правила ведення домашнього господарства;
12. Жіночі роботи;
13. Педагогічна практика у школі в класах для дівчат [4, § 112].

Послідовність вивчення вищевказаних предметів та їх зміст регулюватиметься, згідно цього Закону, окремими розпорядженнями Міністерства релігії та народної освіти. Слід зауважити, що Законом XXXVIII регулюється питання релігійної освіти у вчительських училищах. Та, оскільки вчительські училища є державними навчальними закладами, в яких навчаються вихованці різних віросповідань, то релігійне виховання учнів здійснюється представниками різних конфесій, заробітна оплата яким здійснюється за рахунок державної казни.

На основі аналізу навчальних планів для чоловічих та жіночих вчительських училищ, ми дійшли наступних висновків: навчальні плани для чоловічих вчительських семінарій за кількістю навчальних дисциплін домінують над кількістю навчальних дисциплін, які вивчаються у жіночих вчительських училищах. У них переважають навчальні дисципліни, які спрямовані на оволодіння основами знань з різних галузей науки, сільського господарства та виробництва. І для чоловічих, і для жіночих вчительських училищ обов'язковим є вивчення теорії виховання, проте методика навчання – дидактика – є тільки в навчальних планах для чоловічих вчительських училищ. Для жіночих вчительських училищ характерне домінування навчальних курсів, спрямованих на методику виховання дівчат з метою їх підготовки до ведення домашнього

господарства, виконання різноманітної жіночої роботи (приготування їжі, садівництво, городництво, прибирання, ручна робота, пов'язана з вишиванням, шиттям тощо).

Диференційований підхід до змісту підготовки вчителів різної статі засвідчує, що зміст освіти відображає запити суспільства в конкретний історичний період, а тому в рамках досліджуваного нами періоду жінки не були соціально-активними, не виконували суспільно значущих функцій, а отже – зміст їхньої освіти обмежувався рамками домогосподарства. Хоча, запропонований перелік навчальних предметів все ж таки забезпечував всебічний та гармонійний розвиток особистості майбутнього вчителя.

Перед завершенням вчительського училища, вихованці впродовж одного-двох років проходять переддипломну практику, в ході якої виконують письмові контрольні роботи з усіх навчальних дисциплін, а з методики навчання складають іспит, тільки при успішному складанні якого отримують диплом. Якщо ж випускник хотів одержати право на викладання у вищій початковій або горожанській школі, то йому необхідно було додатково скласти ще один іспит з навчальних предметів, які вивчаються у старшій початковій та горожанській школах, та методики їх викладання. Якщо випускник двічі не склав іспит, то він більше не допускався до складання іспиту й не міг отримати диплом вчителя [4, § 102–104].

Підвищення педагогічної кваліфікації вчителів не завершувалося рамками навчання у вчительських семінаріях. Великого значення та поширення серед учителів набув часопис «Газета для народних учителів», який видавався в Будапешті з 1868 року Угорським королівським Міністерством релігії та освіти угорською мовою та дублювалася сімома мовами народів, що входили до складу імперії, в тому числі й русинській [2, с. 31]. Варто зазначити, що назване видання на своїх сторінках публікувало не тільки офіційні матеріали Міністерства освіти, але й висвітлювало провідні педагогічні ідеї та тенденції виховання, методики викладання окремих предметів, питання змісту освіти, укладання підручників тощо.

Також знаковою подією в сфері професійної педагогічної підготовки вчителів початкових шкіл досліджуваного нами періоду став вихід у 1857 році наукової праці О. Духновича – навчально-методичного посібника з теорії і практики навчання та виховання молоді «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Варто зазначити, що це був один із перших підручників для майбутніх учителів на всій Західній Україні, який став також видатною подією у всьому слов'янському світі. «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» відіграла величезну роль не лише в підготовці педагогічних кадрів для народних шкіл, але й у розвитку прогресивної педагогічної думки. Насамперед, слід зауважити, що цей підручник був адресований не тільки вчителям, але й батькам, про що свідчить питально-відповідна форма викладу матеріалу з педагогіки. Взятися за створення цієї праці просвітителя примусила

відсутність систематизованих знань з теорії та практики навчання дітей, підготовки вчителів до наставництва. Це ускладнювало навчальний процес, адже більшість учителів, не маючи відповідних знань для роботи з дітьми, інтуїтивно вели навчання, часто невміло дбали про розвиток дітей. Враховуючи це, О. Духнович систематизував наявні педагогічні знання, використавши власний досвід і подав їх у вигляді підручника для вчителів і тих, хто готується взятися до наставництва.

О. Духнович вважав педагогіку мистецтвом мистецтв, а педагог, на його думку, «усіх митців з огляду на звання своє перевищує, він бо є тим, хто не яку-небудь ламку річ, але людину і людство виховує» [1, с. 9].

Забезпечення ефективної роботи початкової (тут: на Закарпатті початкову школу також називали народною школою – О. Ф.) школи, на думку О. Духновича, залежить у значній мірі від учителя: «Учителі! Ви сіль, ви просвітителі народу, – народу досі покинутого, народу, що вимагає освіти. Вам віддають батьки найдорожчий свій скарб, вам віддає уряд усе людство, хай вашим піклуванням, під вашим керівництвом знищиться зло, а процвітає добродетель» [1, с. 90].

Зважаючи на роль учителя, до нього треба ставити великі вимоги: він повинен мати справжнє покликання до педагогічної професії, добре знати предмет, якому навчає дітей, бути високоморальною людиною, вміти вибирати найкращі методи навчання, підтримувати дисципліну серед учнів. На думку, О. Духновича «кожний, хто посвячується у виховання..., повинен вже від природи бути обраним». Зокрема, у своїй праці «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» автор висуває такі вимоги до вчительської професії: «...Наставник повинен бути обдарованим особливими якостями, і між ними такими:

- той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби;
  - повинен мати добрі і правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим;
  - повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати добродетелями;
  - повинен бути від природи лагідним, поважним, з повним характером мужем;
  - повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити;
  - від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання;
  - повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння;
  - повинен добрий порядок поважати ...
- ...Хто цих властивостей не має, той більше нашкодить людському суспільству, аніж принесе користі» [1, с. 27–28].

Серед основних завдань, які належить виконувати вчителю –

виховання та навчання, мета якого «людяність, людинолюбство... оскільки людяність у суспільному житті є найбільша добродетель ... Виховання дітей у людському суспільстві є найпотрібнішим, бо люди, ... без виховання були б подібні нерозумним створінням... і так людське суспільство було б подібне тваринам ... бо суспільство може існувати тільки завдяки вихованню» [1, с. 8]. Означена мета виховання вимагає від вчителя високої моральності, доброчесності, бо він є «дзеркалом, в яке молодь заглядаючи, бачить всю процвітаючу доброчесність» [1, с. 8].

Разом з тим педагог не повинен обмежуватись виконанням тільки своїх професійних обов'язків, на думку О. Духновича, кожний учитель повинен передусім бути справжнім громадянином, патріотом свого краю, тому обов'язком кожного вчителя є здійснення культурно-просвітницької та виховної роботи серед населення. Професія вчителя акумулює в собі глибоку синівську любов до свого краю, землі, особливо тоді, коли робиться постійний тиск на розвиток національної культури, рідної мови: «Учителю також на совести нехай буде, у дітей народолюбство збудити та в серця їх заскіпити любов до своєї народності, тому що людина без народності подібна вовкові блукаючому, котрому всякий ліс, де знайде собі поживність, вітчизною буде» [1, с. 59].

О. Духновичу добре було відомо про скрутне становище вчителів початкових шкіл, особливо у віддалених селах, при небагатих церковних парафіях, але все ж таки закликав їх до самовідданої роботи з виховання та навчання підростаючого покоління: «Будьте також вождями народу, будьте батьками дітей родимих, будьте просвітителами народу, освічуючи насамперед самих себе; не зважайте на лиху платню, бо великий убогий народ не може вам дати ще нині... Нині ж нагородою хай вам буде сердечна втіха, що ви сієте зерно, котре відплатиться сторицею» [1, с. 90].

Педагогічні ідеї О. Духновича мали значний вплив на подальший розвиток і становлення професії вчителя на Закарпатті. Так, ідеал вчителя, виписаний О. Духновичем у праці «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», став визначальним у підготовці вчителів для початкових шкіл, слугував орієнтиром у діяльності вчительських семінарій, які діяли на Закарпатті аж до 1944 р.

Таким чином, щодо розвитку вчительської справи на Закарпатті початку ХХ століття можемо констатувати наступне, що в цілому стан справ був задовільним, майже всі вчителі мали відповідну освіту, щоб забезпечити навчально-виховний процес у початкових школах рідною мовою для учнів різних національностей та віросповідань. Перспективними напрямками подальших історико-педагогічних досліджень з даної проблеми є вивчення досвіду організаційних форм та засобів підвищення педагогічної кваліфікації вчителів у інші історичні періоди, що дасть можливість урізноманітнити й удосконалити зміст та сучасні форми підготовки вчителів початкових шкіл, розробити шляхи підвищення їх професійної кваліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Духнович А. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских. / Александр Духнович. – Львов, 1857. – 91 с.
2. Лісовий П. М. Журналістика Закарпаття 50-70-х років XIX ст і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією. Конспект лекцій / П. М. Лісовий. – Ужгород, 1969. – 51 с.
3. Статистическая ведомость о количестве учителей, работающих в сельских, церковных и частных школах Ужанской жупы в 1901–1902 гг. // Державний архів Закарпатської області, фонд 113. Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1901–1902 рр., опис 3, справа 53. – 2 арк.
4. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában 1868. évi XXXVIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360>.